
KÖNYVISMERTETÉSEK

Zolnay László: Kincses Magyarország

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976–77. 552 l.

A Kincses Magyarország sajátos, különös könyv: egyszerre tudományos igényű és publicisztikus.

Zolnay László írása – stílusa, szerkesztése – emberközpontú, a letűnt korok embereinek életéről, munkájáról, hétköznapijairól, ünnepéről szól a mai kor emberének. A közvetlen, érzékletes írói stílus hozzáférhetővé teszi a magyar középkor történetét azok számára is, akik nem akarnak, vagy nem tudnak a szigorúan tudományos publikációkban vagy régi monográfiákban elmélyedni. A Zolnay életmű tudománytörténeti súlyát tekintve Szerb Antal szellemtörténészéhez mérhető; sokoldalúsága pedig az egykori polihisztorokkal kel versenyre.

A Kincses Magyarország markol a civilizáció és a szellemi műveltség, a kultúra szférájába. Jól kiválasztott szemelvények részletesen kimunkált mozaikjai egységes középkor-képpé állnak össze a figyelmes olvasóban, még ha a szerző előszava szerint: „Témáim ... egész területük átkarolására képtelenek”.

A mozaikok elemzése külön figyelmet érdemel, hiszen ezekben rejlik a láttatás varázsos titka. Első olvasásra feltűnik, hogy a könnyed, anekdotázó stílusú elbeszélések mérhetetlen sok tényre, forrásra épülnek fel.

A könyv első fejezete Magyarország hagyományos értelemben vett kincseit, aranyát, ezüstjét, ékszművészetét dicséri a honfoglalástól a középkorig, a mohácsi vészt követő elszegényedésig. Leírja a korabeli nemesfém tárgyakat – röviden megemlékezik a magyar alkimistákról –, ír az ötvösségről, a pénzforgalom kezdetéről, a királyi jövedelmekről, az aranyművesekről. Ugyanígy értékes kincsek „A magyar föld” című fejezetben leírt növénykultúra kincsei.

A gyümölcsfák mellett a gyógynövényes, virágos és fűszeres kertek középkori képét festi meg. Helyet kapott a könyvben az állatvilág is, a lovaink, a gulyák, a ménesek.

Érdekes, hogy ugyanebben a fejezetben esik szó a XII. századi rabszolgaságról: a rabszolganő árát az apró állat árával veti össze a szerző. Igaz, ez utóbbiból „... húsz darab ára egy dinár, ... egy rabszolganő ára pedig tíz dinár. De háborús időkben jó rabszolganőt vehetsz már három dinárért is.” idézi Abu Hamid mór kereskedő feljegyzéseit.

A kihalt egykori állatóriások, az őstulok, a bölény és a Duna óriása, a viza; a medvék, vaddisznók és farkasok mellett az apró ragadozókkal is megismerkedhetünk. A hermelin (régii magyar nevén „hölgy”) vadászai a högyészek család és helységneveinkben élnek tovább.

A halak és halászok fejezete, a „Dunáról fúj a szél” emléket állít a vizafogásnak, amely királyi felségjog volt. A hal azonban nem fejedelmi étel, hanem népelelmezési cikk volt a középkorban, a gyakori böjtök étele. Zolnay László temérdek halastórol ír, amelyekre fizetett tó- és

halörök vigyáztak, néha sikertelenül: a budai beginák halastavát az óbudai klarisszák jobbágysai halászták le időnként.

Az ásatási anyagban gyakran felbukkanó osztrigahéj a sósvízes szállítókokcsikban nagy tömegben Budára érkező tengeri kagylókról tanúskodik. Lehetetlen, hogy Mátyás olasz és II. Ulászló francia feleségének étkezései eredményezték volna a nagyszámú kagylóhéjat. A leletek szerint a budai ferences és domonkos barátok, sőt Buda tehetősebb polgárai sem vetették meg a tenger ínyenc falatait.

Meteorológia-történeti ismereteink is gyarapodnak a könyv olvasása közben. Az időjárás periodikus változása miatt a jégkorszak után i.e. 3000-ig tartó folyamatos melegedést követően 1200 körül kezdett ismét süllyedni Európa hőmérséklete. Ez a tény, mint majd látjuk, még a történelmi eseményeket is befolyásolhatja. 1241–42 telén Rogerius siralmas éneke így írja le a tatárok támadását Esztergom alatt: „ezen a télen a Duna, ami már régen nem esett meg... befagyott... A tatár és magyar gyalogosok naponta csatáztak a jégen. Ám a tatárok ...lovaikkal mégsem mertek átkelni... Sok lovat és ökröt tereltek a Duna partjára és azok őrizetére három napig senkit sem hagytak hátra... A magyarok azt hitték, hogy a tatárok visszavonultak. Ezért aztán átkeltek a jégen s áthajtották az összes állatot. Észre vették ezt a tatárok s innen megtudták, a jég olyan szilárd, hogy azon immár ők is bátran átkelhetnek... egy rohamra annyian átkeltek, hogy a Duna jobb partján még a föld színét is elborították.”

Nem hozott több szerencsét az 1463-as esztendő hidege sem: „Az iszlám serege Magyarország ellen a Duna kristályhídján vonult fel.”

A háborús viszályok során nem csak külső ellenség irtotta a nemzetet: a helyi villongások, magánháborúk is sok emberéletet követeltek. Nevezetes Breznóbánya felégetésének története. Zólyomlipcse várurái, a Nagylucseiek 1517. május elsején hatszáz fegyveres élén megrohanták a bányászvárost. A dicső hadjárat befejezéséért a plébániára terelt asszonyokra és gyermekekre rágyújtották az épületet. A király, II. Lajos a tettéseket felségárulónak nyilvánítja és fejvesztésre ítéli – távollétükben. Azért távollétükben, mert a Nagylucseiek a király idéző levelére nem jelennek meg. A történelmi tanmese befejezése: a támadók közül egy jobbágyot lefejeznek, majd hat évvel később a király megszünteti az eljárást a város lerombolói ellen.

A fejezet lábjegyzete utal arra is, hogy kisebb, de hasonló véres önkényeskedések számszámra estek meg.

A fentiek után elgondolkodtat a Művészetek a középkorban című fejezet tétele: „A művészet a középkori élet egészét áthatja”. Bizonyos néprétegekre ez feltétlenül igaz, de hogy általában így lett volna, ez legalábbis vitás.

A középmagyarországi korabeli művészet emlékanyaga nagyon kevés, oklevelekből is alig rekonstruálható. Kivételt jelent a szerző páratlanul gazdag – immár világhírű – szobor leletanyaga: a közel ötven gótikus budavári szobor-torzó. A lelet művészettörténeti értéke felbecsülhetetlen: bizonyítja egy királyi műhely tartós fennállását. A szobrok keletkezésének pontos datálása és a műhely eredetének, művészeinek földerítése még további kutatómunka feladata.

A Kincses Magyarország 550 könyvoldala kincset rejt az olvasó számára. Ismertet, gondolkodtat, segíthet „hazánk szellemi birtokbavételének – néha nem könnyű – munkájában is.”

Gopcsa Ágnes

Zolnay László: Az elátkozott Buda – Buda aranykora

Magvető Könyvkiadó, Budapest 1982. 606 oldal, több mint 250 szövegszerű fotó és reprodukció, több mint 30 rajz és csaknem 20 térkép, alaprajz, építészeti rajz

Zolnay László immár hatodik történelmi tárgyú művét foghatja kézbe a szélesebb olvasóközönség, s ezek közül a harmadikat, amelynek központi témája Buda múltja. Nehéz lenne e műveket tudományi és műfaji határok közé szorítani, hiszen a szűkebb értelemben vett történelem mellett egyformán helyet kap bennük a régészet, a művészettörténet és a művelődéstörténet. Mindezek személyes élmények, emlékek és tapasztalatok nyomán nyerne szintézist. – Talán a szerzőnek egy korábbi művéhez írt bevezető soraival lehetne e műveket jellemezni: „A szó nemesebb értelmében vett népkönyv írására törekedtem, mert olyan fegyvernek becsülöm az írást, amely szellemi javak birtokbavételéhez segíti az olvasó embert. – Olyanfajta történelmet igyekeztem írni, amelyből megelevenedik a hajdanvolt élet.” (Ünnep és hétköznap... II. kiadás 1977. 10. o.) A jelen ismertetés tárgyát képező könyv azonban bizonyos szempontból több is ennél...

Kézbevéve a könyvet, az olvasó minden bizonnyal meglepődik, mert a könyv földrajzi terület és téma szempontjából valójában szélesebb kört fog át, mint azt a cím alapján várná.

A mű az Előhangon és a Bevezetésen kívül hat nagy részre oszlik. (E kettő célja az általános témabevezetés mellett egyfajta lélektani bevezetés-ráhangelés is a szerző sajátos egyéni stílusára.)

„A táj hagyatéka – A magyarok hozománya” c. fejezet rövid taglalása a mai fővárosi terület hajdani természetföldrajzi viszonyainak és a magyar honfoglalásig tartó mintegy félmillió éves előtörténetének. Megemlékezik a honfoglalók karakteréről, az általuk itt talált viszonyokról és a középkor folyamán itt élt különböző nációnáciokról.

Az „Ahol földrajzzá vált a történelem” c. fejezet ismét tárgyalja a természetföldrajzi viszonyokat, ezek hatásait a honfoglalás utáni településszerkezetre és a gazdasági viszonyokra (révek, malmok, piacörzetek, stb.). – Ugyanebben a fejezetben kapott helyet a világi és egyházi területi rendszer, a plébániák kialakulása és a filiáció. Utóbbi kettő vizsgálatával a szerző igen szellemes – eredeti módszert talált a város ill. településtörténet megoldatlan, és hagyományos módszerekkel nem kutatható kérdéseinek megválaszolására.

A „Kié a föld? Kié a juss? Kié a pénz?” c. fejezet a különböző világi és egyházi birtokok birtoklástörténeti áttekintése. Ugyanitt került említésre a pénzgazdálkodás kialakulása.

„Az események forgatókönyve” ez a fejezet a tatárjárás leírásával kezdődik, majd a szerző hosszan taglalja Buda alapításának körülményeit és korai történetét. Fővárosunk történetének megannyi alapkérdését s a szerzőnek ezekről alkotott véleményét ismerheti meg az olvasó. Talán ez az első alkalom, amikor a szélesebb közönség részleteiben is hallhat a szakirodalomban immár több, mint 30 éve megindult „budai vitáról”.

A „Leletek és emberek” c. fejezet a főváros középkori történetének tárgyasult formáiról az épületekről, a kisebb és nagyobb leletanyagokról és ezekhez kapcsolódva egyes emberi történetekről mesél.

Az utolsó „Buda Pagana – Buda sacra” fejezet sokkal „emelkedettebb” témába visz át: a vallástörténet és a művelődéstörténet egy-egy részletét villantja fel az olvasó előtt.

A fenti rövid tartalmi ismertetéshez hozzá kell fűzni, hogy csak nagy vonalakban jelenti a tényleges tartalmat, hiszen e szerteágazó, és sok apró részletet tárgyaló művet így pár szóban összefoglalni aligha lehet. Külön említést érdemel viszont az a szerzőre jellemző megoldás, hogy a különböző, komolyabb témájú vagy hangvételű részek közé mintegy oldásként könnyebb hangvételű, anekdotisztikus részeket vegyít. (Pontosan ez a megoldás és a szubjektív stílus teszi annyira szuggesztívá és hitelessé a szerző műveit a nagyközönség számára, amelynek egyébként a bármilyen részletesen megírt „komoly szaktudományos művek” esetleg nem mondanak semmit.)

Színessé, érdekessé teszi a művet a nagyszámú s szép illusztráció is, ezek azonban sajnos nem mindig vannak szinkronban a témákkal. (A képaláírások közül néhány téves.) Tekintettel a könyv összefoglaló jellegére, hasznos lett volna még egy-egy Budát és a főváros teljes középkori településhálózatát ábrázoló térkép, mint amilyen pl. az „Ünnep és hétköznap...” kötetben már volt. Igaz, ezúttal viszont jóval több hajdani városábrázolást és műemléki alaprajzot láthat az olvasó, nem is szólva a legfrissebb ásatásokból származó, részben még publikálatlan leletanyagokról készült illusztrációról, amely a szakemberek érdeklődésére külön is számot tarthat.

Ami a művet a sok egyében kívül a szakember számára még érdekessé teszi, a jegyzetanyag. A szerző budai témájú könyvei közül ez az első, amely ilyet ad. A bibliográfiában szereplő több mint 570 (!) mű (közülük 41 a szerzőé!) a könyv igen széles és 'up to date' tudomá-

nyos bázisáról tanúskodik. Sajnálatos, hogy a jegyzetek közül néhány – valószínűleg nyomdai figyelmetlenség miatt – nem a megfelelő szövegrészhez került; ennek következtében a jegyzetanyagban csúszás van.

Röviden összefoglalva, az olvasó ismét egy szép kiállítású, tartalmas Zolnay könyvet mondhat magáénak, amely egyben a szerző több mint három évtizede megindult budai régészeti munkájának összefoglalása az „elődök s a kortárs régészek-történészek eredményeibe” ágyazva.

Magyar Károly

Katalin H. Gyürky: Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda

„Fontes Archaeologici Hungariae”. Akadémiai Kiadó, Budapest 1981. 202 l. 182 kép, 34 tábla

A budavári domonkos kolostor – a Miklós torony, a templom félköríves román ablakokkal áttört egyik fala és a bástyafalak között előreugró sokszögű szentélye – a Várnegyed egyik legjelentősebb műemléke volt már az új feltárások megkezdése előtti időben is. A templom területén 1906-ban a Halászbástya építésekor végeztek nagyarányú feltárásokat, melynek során felszínre került többek között egy sor sírkő, melyek a Horváth Henriktől berendezett és az ezerkilencszázharminc évében megnyitott Halászbástya Kötár egyik legjelentősebb anyagcsoportját képezték. Ugyanitt került bemutatásra a templom sokszögű szentélyének falpillére s néhány egyéb gótikus építészeti töredék is. Nem csoda tehát, ha a kolostor maradványai fölé emelt újabbkori épület pusztulása után többek érdeklődése fordult e terület felé.

A teljes régészeti feltárás elvégzésére azonban csak a Hilton Szálló felépítése előtti időszakban nyílt lehetősége H. Gyürky Katalinnak, aki 1962-től közel 15 éves munkával hozta felszínre a kolostor maradványait s dolgozta fel eredményeit a „Fontes Archaeologici Hungariae” sorozat 1981. évi kötetében. A mások által korábban végzett kutatásokat csak ott használta fel – kellő kritikával – ahol ez feltétlenül szükséges volt.

H. Gyürky Katalin ásatási publikációja a kezdeti előkészítő munkáktól és az ásatás módszertani kérdéseitől kezdve részletesen ismerteti és értékeli a feltárás eredményeit, majd a tárgyi és történeti anyag összevetésével, s bőséges külföldi anyag bevonásával vonja le végső következtetéseit. Az egész munka folyamán következetesen érvényesül az a bevezetőjében is hangsúlyozott elsődleges szempont, hogy a feldolgozás mindég a régészeti leletanyagból indul ki és a régészeti feltárás eredményeit hitelesíti, magyarázza és bővíti a rendelkezésre álló történeti, várostörténeti adatokkal. Hangsúlyozza, hogy munkája során nem törekszik a teljes történeti anyag közlésére, hanem abból – nagyon helyesen – csak azt használja fel, ami mondanivalójának hitelesítéséhez, kutatási eredményeinek meggyőző igazolásához szüksé-

ges. A kül- és belföldi domonkos kolostorok analógiáit nem csak a budavári kolostor egyes épületrészei rendeltetésének, korának, kapcsolatainak meghatározása miatt tárgyalja, hanem azért is, hogy széleskörű kitekintést nyújtson az általános domonkos szokásokra, melyek ugyancsak sok szempontból befolyásolták általában és Budán is a kolostor telepítések helyét, épületeik alakulását. Utal arra a szerepváltásra, ami a kezdeti térítő tevékenység után inkább az oktatás és szellemi tevékenység felé tereli a rend tagjait, s ennek a változásnak a tükröződését is kimutatja magának a kolostornak az alaprajzán.

A budavári domonkos kolostor ásatási feldolgozása jelentős új adatokkal bővítette Buda várostörténetére, s főként annak legkorábbi periódusára vonatkozó ismereteinket. A kolostor épületei alatt u. is az ásató egy korai, feltehetően még a tatárjárás előtti település házmaradványait találta meg. A későbbi vári utcarendszertől teljesen elütő elhelyezkedésű házak megtalált maradványai kőből készültek, de az ásatás adataiból arra lehetett következtetni, hogy a házak felépítménye fából volt, ami valószínűleg a tatárjárás alatt teljesen leégett. A házakhoz tartozó leletanyag nagy része importárúkból állott. A tatárjárás után visszatért lakók vagy régi házaikat javították ki, vagy a romokon újat építettek, s tovább használták azokat. Mindez azonban még a tulajdonképpeni városépítést megelőzően történt (hasonló korú település nyomait találta meg utóbb Zolnay László a Várhegy déli felében). E korai település a szerző megállapításai szerint a Vízváros felől húzódott a Várhegy oldalába, s központját a mai Csalogány-, Iskola- és Medve utca táján, fontos kereskedelmi útvonalak találkozási pontjába helyezi. Ennek az összefüggő településnek a fejlődését vágta ketté a tatárjárás utáni várhegyi városalapítás, s az utóbbinak fallal való körülvétele; így fejlődött ki a település alsó részéből a Szent Péter külváros, míg a városfalakon belüli rész beolvadt az új városba. Ennek a településnek a régi lakóiból került ki a szerző szerint a Mária-Magdolna plébániatemplomhoz tartozó magyar lakosság egy része. A magyarok területére települt a domonkosok első kolostora is, valószínűleg még a városalapítás előtt, azaz mielőtt a németek feltelepültek volna a Várhegyre. Az bizonyos, hogy 1254-ben már állt a kolostor, mert ekkor a rendi nagykáptalan ülését már itt tartották.

Az ásatás felszínre hozta a legkorábbi – kisméretű – kolostor maradványait, és bebizonyosodott, hogy a kolostor temploma, ill. hajója 2 építési periódust rejt magában. A templom korai, 13. sz.-i újjáépítéséről, ill. a gyors átépítés okáról a szerzőnek több elképzelése is van: elképzelhetőnek tartja, hogy a domonkosok megkapták a korábbi település templomát (ami azonos lehet a Nagybaldogasszony templom elődeként említett, Máriának szentelt királyi kápolnával), hisz – mint ezt példák illusztrálja – a legkorábbi domonkos alapításoknál a szerzetesek soha nem építenek maguknak templomot, hanem meglévő templomokat vesznek át. Elképzelhetőnek tartja azonban azt a változatot is, hogy a tatárjárás előtt megkezdett és félbeszakadt templomépítést folytatják később, a veszély elmúltával. Az átépítés okának harmadik magyarázata, hogy az eredetileg nem a szigorú

előírásoknak megfelelően épült templomot lebontották és újjáépítették – amint erre is volt nem egy példa a domonkosok történetében. Minthogy mindhárom változat mellett több érv szól, és a régészeti kutatás nem szolgáltatott bizonyítékot egyik mellett sem, a szerző végül is nyitva hagyta a választ a kérdésre.

Az első – kisméretű – kolostorépület vizsgálatokor lényeges megállapításokat tesz a szerző az első kolostor kapcsolatait illetően. Kimutatja mind az építészeti részletformákban, mindpedig a szigorú bencés építési szabályok alkalmazásában a bolognai anyakolostor közvetlen hatását. Megállapítja, hogy a budai első kolostor s a 13. században német nyelvterületen felépült domonkos kolostorok között semmiféle kapcsolat nem mutatható ki.

Az első kolostorépület lerombolásának és átalakításának időpontja jól leolvasható a régészeti eredményekből: az u. is szoros kapcsolatban állott a kolostori iskola felépítésével (1304).

A kolostornak a régészeti adatokból jól követhető 14. századi fellendülését alátámasztják és igazolják a külső tényezők: a domonkosok, akik a 14. század első éveinek budai eseményei során a polgársággal szemben a trónkövetelő Károly Róbert pártján voltak, az Anjouk messzemenő pártfogását élvezték, s ez látszik meg a valószínűleg a királyi műhely közreműködésével végzett nagyarányú építkezéseken is, melyek befejező állomását a század 60–70-es éveiben a szentély újjáépítése jelenti. A reprezentációs igények mellett új építészeti megoldásokat követel a szerzetesek már említett szerepváltása is: a szellemi tevékenység a szerzetesek számára kisebb szeparált cellák építését teszi szükségessé – ezek az újjáépült keleti szárny emeletén lehettek – s ezzel kapcsolatos az iskola, a „studium generale” felépítése is.

Különös gondot fordít a szerző a korábbi építési periódusok, az épületek tárgyalásán túl a kolostor Ny-i szárnyában, ill. a domonkos iskola épülete alatt talált fűtőkemencék részletes ismertetésére, szerkezetük, rendeltetésük és koruk meghatározására. Megállapítja, hogy a kemencék a 13. és 14. században épültek, később – mint másutt is – a divatból kiment fűtési módot a „modernebb” kályhák váltják fel.

A 14. században indulnak meg nagyobb arányokban a temetkezések is a kolostor templomában. Érdekes megfigyelés, hogy a sírkövek alatt – két kivételtől eltekintve – nem nyugodtak német polgárok. Ez a tény is alátámasztja a domonkosok és a magyar lakosság már az előbbiekben említett kapcsolatát; ugyanennek további igazolása, hogy a 14. század végén, ill. a 15. században a domonkosok a magyarok területe irányában terjeszkednek.

A sírkövekkel kapcsolatban vitatja a szerző Horváth Henriknek a domonkosok sírkőfaragó műhelyéről vallott elképzelését. Bár az ásatás közvetlen bizonyítékot sem pro, sem contra nem szolgáltatott, úgy véli, hogy a domonkosoknál talált sírkövek fő típusai – néhány egyedi darabtól eltekintve – megegyeznek a megfelelő korszak egyebütt is talált sírkő típusaival, s a műhely létezésének az is ellene mond, hogy szerzeteseik elsődlegesen szellemi tevékenységgel voltak elfoglalva. A sírkövek készítőit – egy a palotában is előforduló mesterjeggyel ellátott

sírkő alapján – inkább a királyi kőfaragóműhely lapidái között keresi.

A 15. században végzett építkezések: kolostorbővítés, a kerengő boltozása a domonkosok, a templom bővítése a hívők számának növekedéséről tanúskodik. Az új domonkos építkezések párhuzamba állíthatók a teljes vár fejlődésével: az új városfalak, s a rájuk települő új épületek bővítik mind a városnak, mind a domonkos kolostornak a területét. A 15. század második felének reneszánsz építkezéseiről csak a leletanyagban előkerült faragványok tanúskodnak, így valószínű, hogy ez időben csak az azóta teljesen lepusztult emeleteken építkeztek, „modernizáltak”.

A munka röviden kitér a kolostor későbbi történetének és a későközépkori és törökkori leleteknek ismertetésére is. Igen érdekes az a leletanyagból világosan kiderülő megfigyelés, hogy az első török ostromok után a barátok egy nagyobb restaurálást készítettek elő, amelyhez építőanyagot és szerszámokat halmoztak fel, s ugyancsak a restaurálás céljára tették félre a régi épületekből megmaradt padlóéglákat is. A tervezett restaurálásra azonban a török foglalás miatt nem került sor.

Összefoglalásképp elmondhatjuk, hogy H. Gyürky Katalin munkája mintaszerű példája egy középkori régészeti kutatás feldolgozásának. Átfogó és teljes képet ad témájáról, de úgy, hogy a feltárás eredményeire alapozza mondanivalóját, s erre építi fel a széleskörű át- és kitekintéssel megfogalmazott végkövetkeztetéseket. Ásatási és régészeti feldolgozási módszerei: a terepalakulás figyelembe vétele s az átfogó, jó áttekintést nyújtó metszetrajok készítése – melyeket műve elején részletesen is ismertet – lehetővé tették a jó eligazodást az ásatás területén, rétegeiben, járásintjeiben, periodizációjában. Mondanivalóját jól kiegészíti a szerencsésen válogatott képanyag: az ásatási rajzok önmagukért beszélnek, a jól összeállított lelettáblák állításai hitelességének igazolása mellett jó támpontot nyújtanak más ásatások hasonló jellegű anyagának feldolgozásához, meghatározásához is.

Az ásatási feldolgozást kiegészíti a kötet végén Matolcsi János állatcsont feldolgozása („Die Tierknochen aus dem Dominikanerkloster von Buda”). E vizsgálatok eredményei jól egészítik ki az ásatási feldolgozásnak a mindennapi életre vonatkozó részét.

Nagy Emese

Imre Holl–Nándor Parádi: Das Mittelalterliche Dorf Sarvaly

Fontes Archaelogici Hungariae, Budapest 1982.
235 l., 185 fénykép és rajz, 4 térkép.

A magyar településtörténeti kutatások egyik fő célkitűzése a középkori falvak felkutatása, lehetőség szerinti feltárása, a régészeti eredmények komplex tudományos feldolgozása. A Sümeg közelében lévő, középkori Sarvaly falu romjai jól látszottak a Bakony Ny-i szélét bo-

rító erdőben, s mivel a terület nem állt mezőgazdasági művelés alatt, a régészeti kutatás sok értékes településtörténeti adatot eredményezett.

A későközépkori, 15–16. sz.-i falut teljes egészében feltárták a szerzők Holl Imre és Parádi Nándor. Közösen írt monográfiájuk módszertani kézikönyv is, megismerjük faluásatás korszerű, technikai módszereit, és a leletanyag feldolgozásának olyan új szempontjait, amelyek a magyar településtörténeti kutatásokban eddig nem szerepeltek. Felszínre került a falu temploma, körülötte sírokkal, 13 lakóház, két önálló pince, 5 gazdasági épület, egy kovácsműhely, és még 4 ház nyoma. Az ásást kiegészítették a fémkutató műszerrel végzett vizsgálatokkal, 9 épületnél a teljes felszínát vizsgálták. A műszer a féMLELETek mellett kimutatta az itteni bazaltból faragott házalapozásokat, és az erősen átégett paticsréteget is.

Sarvaly leghosszabb életű, 400 éves építménye a templom volt. A legkorábbi építési periódus, a templom szentélyének első formája vettette fel a legfontosabb tudományos kérdést. A kívül félkör alakú, belül patkóíves záródású szentélyeket eddig nem önálló csoportként tartotta nyilván a tudományos irodalom, bár igaz, hogy ennél a szentélyformánál két építészeti alapelem együttes alkalmazásáról van szó. A Kárpátmedencében a 11. sz. 2. felétől a 13. sz. 2. feléig a falusi templomok félköríves szentéllyel, a rotundák általában patkóalakú szentéllyel épültek. A sarvalyhoz hasonló szentélyű templomok építését a 12–13. sz.-ra határozták meg, de éppen a sarvalyi templom bizonyítja, hogy hazánkban mind a három szentélyforma egyszerre alakult ki, egy időben terjedt el. A sarvalyi templom korának megállapítását a zirci 11. sz.-i királyi udvarház temploma, és egy sarvalyi szalagfonatos kötöredék 11–12. sz.-i analógiái tették lehetővé. Mindezek alapján kiderült, hogy a legkorábbi sarvalyi templom a 11. sz. 2. felében, vagy a 12. sz.-ban épült. Beigazolódott az a korábbi tudományos nézet is, mely szerint a Közép-Dunántúlon az egyenes záródású szentélyek a 13. sz.-ban épültek. Erre az időszakra, a 13. sz. 2. felére tehető a sarvalyi templom szentélyének egyenes záródására való átépítése, ekkor épült a kerítőfal is.

A falu lakóinak gazdasági és társadalmi helyzetére vonatkozó első adatok is a templom feltárásából származtak. Éri István már korábban megállapította, hogy a Dunántúl középső részén az ivelt szentélyű templomok a szabad jogállású nemzetségek, a későbbi kisenemesek településeinek épültek fel, a környező monostorok mintájára. Sarvaly későbbi, tehetősebb népességére utalt a templomban feltárt három altár is, amelyek működéséhez jelentősebb összegű alapítvány, vagy hagyatéki biztosította az anyagi fedezetet.

A falu építményeinek építészeti jellegzetességeit pontos megfigyelések, szemléletes rajzok tárják elénk. Az egyes épületek, lakóházak alaprajzának meghatározása mellett a kutatás egyik legnagyobb eredménye a régészeti leletek, a mindennapi élet tárgyai, előkerülési helyének építményen belüli pontos megfigyelése. A leletek kétféleképpen maradtak ránk. A hirtelen, egyszerre leégett házakból nem volt lehetőség a tárgyak kimenté-

sére, azok eredeti, középkori helyükön maradtak. A leletek másik csoportja a házak körüli személtretegekben volt. Ez utóbbiak a falu felépítési idejéhez adtak támpontot, a leégett házak leletei pedig a családok életmódjáról vallanak.

Az építészeti emlékek között jól elkülöníthetően kiemelkedik a jellegzetes sarvalyi házak két csoportja. Pincével egybeépített házak és pince nélküli házak voltak. Azonban mindkét csoport pince nélküli lakóház része azonos alaprajzi elrendeződéssel, a Ny-i jellegű, magyar falusi házak jellegzetes csoportjába sorolható. A házak első helyisége a kemencés lakókonyha, a legtöbb háznál itt van az egyetlen tüzelőberendezés. A többi helyiség funkcióját nehéz lenne pontosan meghatározni, de az biztos, akárhány helyiségből is állt egy-egy ház, nem alakítottak ki füsttelenített, fűthető lakószobát. A pincés házaknál az utolsó, egyik oldalán nyitott helyiségből vezetett a pince lejárata.

A pincék háromnegyed részben földbemélyített borospincék voltak, padlásukon más terményt, felszerelési tárgyat is tartottak.

Három ház, a 12.–26, 17. és a 23. ház, alaprajzában, régészeti leleteiben kiemelkedik a többi közül. A leggazdagabb családok, illetve a templom melletti 23.-ban a plébános lakott. E három kisenemesi kúriának a falu alaprajzában nincs meghatározó szerepe, az ásatási alaprajzból kiderül, hogy a többi, jóval szegényebb kisenemesi ház közé illeszkednek. A falu építményei, a régészeti leletek részletesen szemléltetik az egyik dunántúli kisenemesi falu mindennapi életét. A családok mezőgazdasági munkát végeztek, legjelentősebb volt a gabona és a szőlőtermelés. Az állattartás mellett jelentős mértékben vadásztak is. – A régészeti leletként feltárt állatcsont együttes tudományos feldolgozását ugyanebben a kötetben Matolcsi János adja közre. – Minden háztartásban volt ló és szekér is. A lakosság életmódja, telke, háza a jobbágyparasztéhoz hasonult, egy dologban azonban különböztek a jobbágyoktól, katonáskodniuk kellett. Sarvalyon 10 házban volt fegyver, általában könnyű fegyverzetű, lovas harci fegyverei voltak, a 26. ház tulajdonosa volt az egyetlen nehéz fegyverzetű, páncélos lovag.

A monográfia tárgycsoportok szerint tárgyalja a falu területén előkerült régészeti leleteket. Bár egyetlen falu emléktárgyáról van szó, mégis az egész magyar középkori leletgyűjtemény tudományos feldolgozásának lényeges kérdéseit tárgyalják.

A leletek előkerülési helyének pontos megfigyelését ha egybevetik a leletek állag szerinti szétválasztásával, meg lehet határozni egy-egy épületrész, helyiség funkcióját, aszerint, hogy a leletek pusztulási, vagy személtretegekben kerültek-e elő. A leletek statisztikai feldolgozásából kiderül a népesség gazdasági és társadalmi rétegződése, az egyes családok közösségen belüli vagyoni helyzete. A tárgyak tipológiai szétválasztása pedig a kronológiai kérdések mellett a mindennapi élet egyes korszakokra jellemző tárgyait sorolja fel.

Sarvalyon nagy mennyiségben vas és kerámia leletek kerültek elő. A falusi élet vastárgyairól általában azt tartotta a kutatás, hogy azok nagyrésze a falu kovácsműhe-

lyében készült. Sarvalyon is volt kovácsműhely, de az igen nagy számban előkerült tárgyak közül szinte semmi sem készült itt. Talán a korszerűbb fémrestaurálási technikának köszönhető, hogy a sarvalyi vaseszközök egy részén megmaradt a mesterjegy, olyannyira, hogy némi lyiket ismert jeggyel is lehetett azonosítani. A kereskedelmi úton idekerült késeken Steyr ausztriai város késeinek jegyei fordulnak elő. A magyar későközépkori leletanyagban általában jellegtelennek tartott kovácsoltvas tárgyakról eddig kevés tanulmány jelent meg, ezért egyes tárgyak, pl. lakatok, sarlók, ollók csoportjánál a sarvalyi feldolgozás kiindulási alapul szolgáló tipológiai rendszer. A más területeken előkerült leletek feldolgozásához nagy segítséget jelentenek a sarvalyi vasleletek tipológiai rajzos táblái, és a leletek lelőhelyek szerinti fényképes táblái. A magyar középkori fémleletegyüttesek sarvalyihoz hasonló gondos restaurálásával és tipológiai rendszerezésével még igen sok új adat kerülhet felszínre, és lehetőség nyílik fémiparunk, fémkereskedelmünk szélesebb körű áttekintésére.

A sarvalyi kerámialeletek feldolgozásánál is a tipológiai módszert alkalmazta a szerző. Először volt lehetőség egy későközépkori falu teljes edénykészletének megismerésére. Különösen a leégett házak leletei voltak fontosak, kiderült, hogy mennyi és milyen edényt használtak a mindennapi élet során. Más területek, falvak, városi háztartások edénykészletére is jellemző adatokat nyertünk, családonként átlag 1–2 nagy, 4–6 közepes, 4–6 kisméretű fazék, 1–3 korsó, 1–2 cseréppohár volt használatban.

Ma már nagy vonalakban kirajzolódnak a Kárpát-medence fazekas központjai, s az egyre szaporodó ásatási leletekből kezdjük megismerni a tájegységek szerinti fazekasáru főbb formái és technikai jegyeit is. A sarvalyi kerámia összességében jellegzetes közép-dunántúli leletegyüttes. A rendkívül változatos sarvalyi edények minden főbb típusa vörös kerámiából készült, egy műhely gyakorlata szerint. Okleveles adatok szerint a sarvalyi edényeket valószínűleg a közeli Deáki falu jobbágyfazekasai készítették, akik a veszprémi püspök számára is kötelező szolgáltatásként fazekasáru is készítettek.

Jobb minőségű edények, mázas kerámia, néhány olasz majolika edény töredéke csak két sarvalyi házban került elő, a 17. sz. kismemesi kúriában és a 23. sz. templom melletti házban. Csak az utóbbi házban volt figurális díszítésű kályhaszemekből álló kályha. A 15. sz.-i kályha egyik csempéjén Mátyás király címerét ábrázolták, egy másik csempén pedig Szent György alakja látható. A ház későbbi, 16. sz.-i kályháján a környékre jellemző népi kályhaművesség figurális és növényi díszítésű csempéi helyezkedtek el.

A régészeti leletek tanúsága szerint a falu házai valószínűleg már a 14. sz. végén felépültek, és változatlan formában álltak a 16. sz. 40-es éveiben bekövetkezett pusztulásig. Sajnos a falu korábbi épületeiből a templom kivül nem került elő semmi, így nem lehetett megállapítani, hogy a 15. sz.-i házak milyen tipológiai fejlődés eredményeként alakultak ki, mik voltak az alaprajzi változások lényeges, eltérő, a végső forma kialakulása felé mutató, jellegzetes vonásai. Sarvaly ennek ellenére

igen fontos településtörténeti emlék, mert megismerttük a későközépkori kismemesi falvak jellegzetes közép-dunántúli típusát, a kismemesi családok mindennapi életét.

Írásné Melis Katalin

Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541

Wien, 1982. XXXI, 768 1.

A Melk közelében emelkedő Schallaburg reneszánsz kastélyában 1982. május 8 és november 1 között nagy-szabású kiállítás mutatta be a magyar reneszánsz kultúra és művészet első szakaszát, amelyet kerekén 900 műtárgy és történeti emlék képviselt. Szemben az eddigi háború után rendezett külföldi kiállításokkal, e látlat nem a magyar művészet egészének vagy nagyobb, évszázadokra kiterjedő fejlődésének összképéről számolt be, hanem egy rövidebb korszak részletekbe menő megvilágítását tűzte ki célként. Annál is indokoltabbnak tartható e váltás, mert a XV. század végén kivirágzó és a következő százév első felében kiterelvényesedő hazai reneszánsz vitathatatlanul európai jelentőségű, mégpedig tartalmában csakúgy mind korai megjelenésében. A Firenze központú Toszkána volt forrása, tehát elsődleges kútforrásból merített. Fő mozgató ereje – mint később máshol is – a központi hatalomban gyökerezett. Megjelenése azonban nem hirtelen a semmiből ragyogott fel, hosszú évtizedek helyi előzményeinek ösztönzésére és eredményeire támaszkodott. E tekintetben legnagyobb jeletőségű a már Zsigmond uralkodása idején kialakult nagyváradi humanista központ, amely összefoglalóan Andrea Scolari, Pier Paolo Vergerio és Vitéz János nevével jellemezhető. Mátyás király Vitéz János neveltje, aki humanista mesterének nyomába lépve ad hatalmas lendületet a firenzei eredetű reneszánsznak s ezt udvarában az élet minden területén kifejleszti. Maga pedig Itálián kívül az első reneszánsz fejedelemmé válik. Az új, modern műveltség már Mátyás életében fokozatosan kiterjed közvetlen környezetére, majd a századfordulón egyre szélesebben gyűrűzik szét a társadalom minden rétegébe. Amikor Európa királyai és főméltóságai a 16. sz. elején, Mátyásnál mintegy emberöltővel később rálépnek az ő általa kezdeményezett új útra, Magyarországon a reneszánsz műveltség és művészet már a falvakig hatolt le. S e körülmény jelentősége felér a királyi kezdeményezés történeti súlyával. Mindez pedig az ország történeti viszonyainak Mátyás halála utáni gyors és végzetessé váló hanyatlása ellenére alakul így.

Az elmondottak világossá teszik, mennyire helyénvaló volt e kiállítás ilyen nemzetközi szempontból is rangos keretekben történt megrendezése akkor, amikor még élhetett a szakmabeliek és a művelt közönség emlékezésében is az 1969-ben Budapesten megrendezett nemzetközi művészettörténeti kongresszus azonos jellegű tematikája. A schallaburgi kastély pedig mint korabeli építé-

szeti alkotás és mint európai színvonalú, általánosan ismert és becsült kiállító helyiség egyként méltó és előnyös keretet adott a fél éven át megtekinthető magyar bemutatásnak. A hazai reneszánsz e seregszemléje Alsóausztria és a Magyar Népköztársaság Művelődési Minisztériumának együttműködéséből jött létre. Magyar és osztrák szakember-gárda közös összefogásának eredménye a színvonalas rendezés csakúgy mint a tudományos feldolgozás. A kiállítás anyagának zöme ugyan Magyarországról való, de a külföld gyűjteményeiből származó igen értékes kölcsönök nemcsak kiegészítették, hanem szinte teljessé tették a korszak ma meglévő tárgyakból összeállítható képét. A tartalmában és művészi megjelenésében legmagasabb szintet jelentő 48 korvina méltóan képviselte Mátyás nagyszerű könyvtárát, hogy csak a talán legértékesebb és legjellemzőbb emlékcsoportról essék szó. A legnagyobb számú kölcsöntárgy természetesen Ausztriából származott. Ezek mellé sorakoztak az Amerikai Egyesült Államok, Anglia, Csehszlovákia, Franciaország, Jugoszlávia, Lengyelország, a Német Demokratikus és a Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország és Svájc gyűjteményeinek válogatott műkincsei is. Megszerzésük elsősorban a rendező osztrák fél érdeme.

A kiállításához csodálatosan szép, hatalmas tudományos apparátust felvonultató katalógus készült Bécsben, amely a kiállított tárgyak részletes magyarozata és értékelése mellett magas színvonalú, a korszak minden lényeges vonását korszerűen összefoglaló tanulmányosorozatot tartalmaz. Ehhez csatolhatók az egyes termekben bemutatott témák tömör feldolgozásai, amelyek átfogó képet nyújtanak az ott kiállított műtárgy-csoportokról. Ez áttekinthető szerkezet mellé társul az olvasmányosan megfogalmazott szakmai szöveg a tudományos igényeket teljesen kielégítő jegyzetekkel, illusztrációkkal illetve a tárgyleírásokhoz csatolt irodalommal. Külön kiemelendő a szöveget kísérő képanyag gazdagsága és minősége. Elsősorban a színes illusztrációk érdemelnek minden elismerést. Ezek nemcsak esztétikai szempontot szolgálnak, hanem a benyomás hitelességét is megteremtik. Nagyon hasznosak a kötet végén a Hunyadi családra és a Habsburg- és Jagello-házra vonatkozó leszármazási táblázatok valamint a korszak fő történeti összefüggéseinek térképes ábrázolásai.

A tartalmi mondanivaló megvilágítása két oldalról történik. A katalógus tömör bevezető fejezetei a korszak általános művelődéstörténeti képét nyújtják, a szinte 900 kiállított tárgy gondos szakszerűséggel megírt részletes ismertetése és értékelése viszont a történeti és művészeti, művelődési viszonyok legapróbb rezdüléseire is ráirányítják a figyelmet. Ez utóbbi, bőven illusztrált és magukkal a bemutatott tárgyakkal foglalkozó hányad a vaskos kiadvány háromnegyedét tölti meg. A művelődés minden ágára kiterjedő anyagot a rendezés 23 helyiségben sorakoztatta fel. Az első a magyar királyok Mátyásig terjedő rendjét, az utolsó pedig a mohácsi csata és Buda elfoglalása közötti másfél évtizedet érzékeltette. E kettő fogta közre a kiállítás mondanivalójának lényegét: a magyarországi reneszánsz sokszínű kibontakozását. Az előzményeket Zsigmond kezdeményező korszaka és a hazai humanizmus európai jelentőségű két főalakja

Vitéz János és Janus Pannonius képviselte. Ebből az indításból sarjadt ki Mátyás tevékenysége. Csak helyeslelhető, hogy az ő személye a kiállításban különleges hangsúlyt kapott, hiszen egyénisége döntően meghatározta a magyarországi reneszánsz és humanizmus egész fejlődését. Az is természetes, hogy a budai központ kiemelkedő szerepet kapott, hiszen a király széleskörű művészetpártolása az építkezésektől a műgyűjtésig a humanista tudományok meggyökereztetésével és terjesztésével együtt ott indult el, ott izmosodott és onnan sugárzott szét rövid idő alatt megtermékenyítve a társadalom minden rétegét. Ezt a fejedelmi kezdeményezésből kiinduló és Mátyás halála után is tovább gyűrűző folyamatot jeleníti meg a kiállítás a művészet és a tudomány még töredékeikben is jelentős emlékeivel.

Közismert, hogy a szóban forgó kor művészeti tevékenységében a későgótika még teljes mértékben virágzott, tehát két stílus együttes megléte, párhuzamos és sokban összefonódó mozgása határozza meg a 15–16. század széles értelemben vett fordulójának teljes művészeti életét. A kiállítás a reneszánszra összpontosított, a fentebb említett jelenséget a kisművészetekben, a síremlékszobrászatban és a festészetben mégis visszatükrözte. Az építészetben erre azért nem kerülhetett sor, mert a gótika az egyházi vonalon maradt, az új stílus pedig elsősorban a világi építészet területén alakítja ki szerkezeteit és formáit, az egyházi épületeken ekkor még inkább csak járulékos elemként (ajtókeret, szentségfülke stb.) jelenik meg. A kiállítás a művészet két nagy rendeltetési körének e korszakra különben is jellemző szétválásáról ugyancsak tanúságot tesz.

A reneszánsz művészet korai megindulása és meggyökerezése arról is árulkodik, hogy a befogadók ízlésében, művészi igényében természetes visszhangra talált. Ennek maradandóságát a reneszánsz további hazai útja egyértelműen bizonyítja.

A schallaburgi kastély termeiben megrendezett tárlat egésze csakúgy, mint részletei nemcsak az egykorú magyarországi művelődést és művészi tevékenységet világítják meg, hanem annak nem lebecsülendő európai szerepét is. Címe: Korvin Mátyás és a reneszánsz Magyarországon 1458–1541. A király neve méltán az első helyen szerepel. Ő valóban mindent megtett, hogy e művelődési fellendülést megalapozza. A kiállítás ragyogó indítása és folyamata a mohácsi csatavesztés és Buda török kézre jutásának tragikus eseményébe torkollik. E sötét fordulatot a kiállítás kevéssé érezteti. S e ponton kap különleges nyomatékot a bevezető tanulmányosorozat, amelyből világosan kitűnik, hogy e páratlan műveltségi felvirágzásnak történeti megalapozása mennyire csak Mátyás személyéhez kötődött, a társadalom ehhez nem volt elég érett. A kor teljes valóságához ez a feszültség hozzátartozik. A tanulmányosorozat kiváló szerzői őszintén feltárták azt, amit a tárgyak csak kevéssé tudtak elmondani. De ugyanakkor arra is rámutattak, hogy Hunyadi Mátyás varázslatos alakja nemcsak a reneszánsz művészet továbbélésében játszott döntő szerepet, hanem a nemzeti irodalom kialakulásában is, ami pedig a nemzeti öntudat kibontakozásának egyik legbővebben buzgó forrása.

A schallaburgi várban 1982. októberében tartott három napos tanácskozás is legfőképpen a humanista irodalom és Mátyás korának történeti kérdéseit helyezte előtérbe.

A kiállítást csekély változásokkal, az ötvösanyag tekintetében jelentősen kiegészítve a Magyar Nemzeti Ga-

lériában is bemutatták „Mátyás király és a magyarországi reneszánsz 1458–1541” címmel 1983. február 24 és június 26 között. A magyarországi sikerhez nem kis mértékben járult hozzá a szokatlanul gazdag kölcsönanyag.

Entz Géza

Abbildungen

Abb. 1. Ein Teil der Ausstellung in Schallaburg

Abb. 2. Ein Teil der in der Ungarischen Nationalgalerie veranstalteten Ausstellung

Képjegyzék

1. kép A schallaburgi kiállítás részlete
2. kép A Magyar Nemzeti Galériában megrendezett kiállítás részlete

